

Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele

Fight against contagious diseases during the period of the republic

Hilal Özkaya¹

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları, birçok savaştan yeni çıkmış olan bir devletin, aynı zamanda birçok sağlık sorunu ve bulaşıcı hastalıkla da baş etmek zorunda olduğu bir dönemdir. Bu dönemde bulaşıcı hastalıklardan en sık rastlanılan verem, sıtma, frengi, trahom, çiçek ve kuduz hastalıkları ile mücadele, o dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın önemli gündem maddesi olmuştur. Daha sonraki yıllarda da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanları, bu hastalıklardan korunma ve tedavide büyük başarılar göstermiştir. Cumhuriyetin kuruluş döneminde, olanakların yetersizliğine rağmen başarıyla yürütülen sağlık çalışmaları, daha sonraki dönemlere de örnek olmuştur.

Anahtar sözcükler: Cumhuriyet dönemi, bulaşıcı hastalıklarla mücadele

Summary

The years of the foundation of the Turkish Republic is a time when the State, which had recently come out of many wars, had to cope with various health problems and infectious diseases. During that period, fighting against tuberculosis, malaria, syphilis, trachoma, varicella and rabies, the most common infectious diseases of the time, was the most important agenda item then for the Ministry of Health and Social Welfare. The Ministry of Health and Social Welfare showed great success in prevention and treatment of these diseases also in the subsequent years. The health works carried out successfully during the time of establishment of the Republic, despite insufficient opportunities, set an example for the subsequent periods.

Key words: Republican era, contagious disease, fight against infection

Giriş

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen önce Osmanlı Devletinin geçirdiği 1. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı nedeniyle yurdumuzun içinde bulunduğu sosyoekonomik durum, bulaşıcı hastalıkların da artışına sebep olmuştur. Türkiye Büyük Mil-

let Meclisi'nin (TBMM) açıldığı 1920'li yıllara gelindiğinde Anadolu'da üç milyon trahomlu olup, nüfusun yarısında sıtma hastalığı mevcuttu. Cumhuriyet Döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında yapılan girişimlerin ilki, anayasada geçen sağlık hizmetleriyle başlamıştır. 1921 Anayasası 11. maddesi: “.....Sıhhiye.....

1) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kayışdağı Darulaceze Kurumu, Uzm. Dr. İstanbul, Türkiye

işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dahilindedir” (Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Şubat - 1337 (1921); Madde 11).

2 Mayıs 1920’de, TBMM’nin açılışından sonra kurulan ilk kabinede Adnan Adıvar ilk Sağlık Bakanı olarak, bir sağlık memuru ile beraber göreve başlamış ve bu dönemde sağlık hizmetleri koruma ve kurtarma olarak iki bölümde planlanmıştı. Bu dönemde kuduz tedavi müessesesi, aşıhane ve bakteriyoloji bölümleri kurulmuş, Burgaz Adasında verem sanatoryumu açılmış ve İtalya’dan çiçek aşısı getirilmişti.^[1]

10 Mart 1921’de Adnan Bey’in yerine Refik Saydam bakanlığa getirilmiştir. İlk uygulamaları arasında, frengiye karşı evlilik öncesi muayene zorunluluğu, tabiplere mecburi hizmet zorunluluğu, bulaşıcı hastalıklarla mücadele sorumluluğu getirilmişti. 1925 yılında TBMM açılış konuşmasında, Gazi Mustafa Kemal “.....Hükümeti Cumhuriyetin başlı başına bir esas olarak muvaffakiyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine, gittikçe vesaitini arttıran bir vüsatle (genişlikle) devam olunmak lazımdır ve mühimdir.”^[2] şeklinde beyan etmiş, Sağlık Bakanı Saydam ise, Bakanlık Çalışma Programını açıklarken, yeni 150 dispanser yapıldığını ve 100 tanesinin hizmete girdiğini, İstanbul ve Sivas’ta iki sıhhiye memuru okulu açıldığını, sıtma savaşı için plan hazırlandığını, frengi ve trahom ile savaşın devam ettiğini, ilçelerde 160 olan doktor açığının 96’ya indiğini, röntgen cihazlarının, mikroskopların ve sıtma için gerekli kininin alındığını belirtmiştir.^[3]

Bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak, verem dispanserleri açma, trahom, sıtma, frengi ve kuduz hastalıklarıyla mücadele etme, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu açılması, milli tıp kongreleri düzenleme maddeleri konmuştur. Nitekim 17 Mayıs 1928’de Umumi Hıfzıssıhha Kurumu kurulmasına dair kanun çıkarılmış ve bu kanun ölçeğinde Sivas ve Ankara’daki kimyahaneler birleştirilerek Hıfzıssıhha Kurumu oluşturulmuştur. 24.04.1930 tarihinde kabul edilen ve halen yürürlükte bulunan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ise, halk sağlığını korumaya yönelik kapsamlı ilk kanundur. Refik Saydam, 1937 yılına kadar bakanlık yaptığı dönemde bulaşıcı hastalıklardan korunma ve halk sağlığı çalışmalarında öncülük yapmış, döneminde en çok mücadele edilen bulaşıcı hastalıklar ;sıtma, verem ve trahom olmuştur.

Milli tıp kongrelerinin ilk üçü, özellikle bulaşıcı

hastalıklarla mücadelede önem arz etmektedir. 1867’de kurulan Cemiyeti Tıbbiye-i Osmaniye, 1919’da kararlaştırdığı milli tıp kongresini ülkenin durumu nedeniyle gerçekleştirilememişti. Nitekim 1925’te planlanan milli tıp kongrelerinin ilki 1-3 Eylül 1925’te yapılmış, sıtma ve verem tedavisi ve mücadelesi ana gündem maddelerinden olmuştur. 11-13 Eylül 1927’de yapılan 2. Milli Tıp Kongresi’nde ise öncelikle trahom ve verem tedavisi^[4], 17-19 Eylül 1929’da ise frengi konuşulmuştur. Daha sonra 1950’de 11. Milli Tıp Kongresi’nin ana teması da tüberküloz olmuştur.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın bu çalışmalarını Atatürk tarafından da fark edilip takdir edilmişti. 01.11.1934 tarihli konuşmasında “Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri üzerine düştüğümüz çok gerekli bir dirilik işidir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın bu yönden bize kıvanç verecek çalışmalar yapmakta olduğunu görmekteyiz” demiştir. Saydam’ın bu politikası 1940’larda terkedilmiş ve bunun sonucu, sıtma, frengi ve verem epidemileriyle kendini göstermiştir.^[5] Dr. Behçet Uz’un Sağlık Bakanlığı yaptığı dönemde 1946 yılında oluşturulan “Birinci On Yıllık Sağlık Planı”, Refik Saydam’ın hedeflerine yakın olarak düzenlenmiştir.

Verem savaş çalışmaları

Cumhuriyet öncesi dönemde veremle mücadele 1895’e, Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane’nin toplanarak, verem savaş programlarının, dernek ve sanatoryumların kurulmasının konuşulmasına kadar dayanır. 1906’da veremli çocuklar için ilk Etfal Hastanesi açılmış, 8 Haziran 1918’de ise “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti” kurulmuştur. Bu kuruluşların amacı, o yıllarda veremin tedavisi bilmediği için, halkı aydınlatmak ve verem dispanserleri kurulmasını sağlamaktı. O tarihlerde yayınlanan bir broşürden anlaşıldığına göre başlıca amaç “hastaların tesellisi, hastalığın çevreye bulaşmasını önlemek için hastaların ve sağlamların eğitimi, yerlere tükürmemeleri için hastalara tükürük hokkası sağlanması ve gıda yardımı yapılması” idi. Ancak, işgal devletleri bu oluşumları kapatarak faaliyetleri sonlandırmıştır.^[6]

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda sıtma ve verem en yaygın hastalıklardı. Genç cumhuriyetin sağlıklı bireylere ihtiyacı olduğu aşıkardı, bu yüzden özellikle sıtma ve verem ile mücadele önemli uygulamalardı. Nitekim Mustafa Kemal 1 Mart 1923 tarihli TBMM

açılış konuşmasında, şimdiye kadar yeterince tedbir alınmadığını, bir başlangıç olarak İstanbul'da bir verem tedavihanenin açılması gerekliliğini ortaya koymuştu. Bunun sonucu olarak aynı yıl İstanbul'da ilk verem savaş dispanseri, Büyükaada Verem Sanatoryumu, 1924'de ise Heybeliada Sanatoryumu açılmıştır.^[7] 1980 dönemine kadar aktif olarak çalışan ve birçok önemli ismi ağırlayan, Dr. Siyami Ersek'i yetiştiren sanatoryum, 1980 döneminde destek çekilince gerilemiş, 1999 depreminde hasar görmüş, 2005 yılında kapatılmış ve 2009 yılında yarı harabe haline gelmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki ilk verem savaş derneği 1923'te, Dr. Behçet Uz ve arkadaşları tarafından kurulan İzmir Verem Savaş Derneği'dir. Bunu takip eden dernekler İstanbul (1927), Denizli (1944) ve Ankara (1946) dernekleridir. 1948'de İstanbul'da yapılan 1. Verem Konferansı'nda, o tarihte sayısı 48 olan derneklerin bir çatı altında toplanmasına karar verilerek, "Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneği (TUVSD)" oluşturulmuş ve başkanlığına Tevfik Sağlam getirilmiştir. 1950'de oluşturulan Fizyoloji kürsüsü, 1955'de Göğüs hastalıkları kürsüsü ve daha sonra anabilim dalı olmuştur. İlk önemli tüberküloz kongresi 1953'de İstanbul'da yapılmıştır. 1960'da ise Verem Savaşı Genel Müdürlüğü kurulmuştur.^[6] İlk aşılama 1927 yılında başlamış olup, Bacillus Calmette-Guérin (BCG) aşısı ve veremli annelerden doğan 100 çocuğa oral aşı uygulanmıştır. 1943 yılında ise subkutan uygulanan BCG aşısı üretimi başlatılmıştır (Bu arada, dünyada tüberküloz tedavisindeki gelişmeler şöyledir: 1944'de Streptomisin, 1948'de PAS, 1950'de INH, 1946'da Thiazetazon, 1954'de Pirazinamid, 1956'da Etionamid, 1967'de ise Rifampisin bulunmuş, ikili ve daha sonra üçlü kombinasyonlar ile tedavi süresinin kısaldığı görülmüştür).^[8]

1953'de başlayan BCG kampanyaları ile 1960 yılında pilot olarak başlatılıp 1966'dan 70'li yılların ortasına kadar programlı olarak yürütülen kadastro usulü ile riskli grupların mikrofilm taramalarındaki büyük başarılarla, Ulusal Verem Savaşı Derneği ve mahalli derneklerin yaptığı bilimsel ve maddi yardımların büyük payı vardır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ile yaptığı anlaşma sonucunda 1953-1972 yılları arasında 67 şehirde BCG kampanyasıyla 63 milyon kişiye tüberkülin testi ve aşılama icap eden 28 milyon kişiye BCG aşısı yapılmıştır. Ayrıca,

1973 yılında başlatılan "kronik ve rezistan hasta tedavisi projesi" TUVSD'nin bilimsel öncülüğünde planlanmış ve sürdürülmüştür.^[9]

1980 döneminde faaliyetlerine bir müddet ara veren dernek, daha sonra kanunlarda çeşitli düzenlemeler ile faaliyete devam etmiştir. Tüberküloz kontrolü, dünyada 1991'den beri "Gözetimli Tedavi (DGT) Stratejisi" ile yürütülmektedir. 2010 yılı itibarıyla tüberküloz prevalansı 22,5/100.000'dir. 1947 yılından beri, Ocak ayının ilk pazarından başlayan hafta, Verem Eğitimi ve Propaganda Haftası olarak anılmakta ve çeşitli etkinlikler yapılmaktadır.

Sıtma Savaş Çalışmaları

Yeni bir devletin kurulmasına karşılık gelen, çeşitli savaşlar yaşanmış ve ekonomik sıkıntılar içerisinde olunan bu dönemde, sıtma da büyük sorunlardan idi. Ülkenin özellikle iklim ve coğrafi olarak uygun bölgelerinde, sıtma oranları Denizli ve Ankara gibi şehirler başta olmak üzere %90'a kadar varmaktaydı. Diğer büyük şehirlerden İstanbul ve Mardin'de %80, Antalya'da %86, İzmir'de ise %72 oranında sıtma vakası görülmekteydi.^[10]

Bu şartlar altında, yeni meclisin kurulmasından sonra ilk sıtma ile mücadele bildirisini, 9 Mayıs 1920'deki 1. İcra Vekilleri Heyeti tutanaklarında "emrazı sariyenin lehülhamd memlekette bu sene evvelki harb senelerine nispeten pek az olduğunu marazı hamdü şükranda zikretmekle beraber bugün emrazı içtimaiye namı altında zikrolunan malarya ve frenginin tahdidi mazarratı için diğer şubaları idare ile müttehiden ittihazi tedabir olunacağını söylemek isteriz" sözleriyle görüşüldüğünü görmekteyiz.^[11] Bundan bir yıl sonraki TBMM açılış konuşmasında, Mustafa Kemal konuyla ilgili gelişmelerin yetersizliğini vurgulamıştır. 1 Mart 1922 açılış konuşmasında ise, "Emrazı sâriyeye karşı en katî tedbir olan aşılama artık tamamıyla memleketimizde istihsal olunmaktadır. Üç milyon küsur kişilik çiçek aşısının Sivas'ta istihsal edilmiş olduğunu zikretmek bu bapta kâfi bir fikir verebilir. Memleketin malaryalı muhitlerinde miktarı kâfi kinin tevzi edildi.

Frengi afetinin itfası için de mümkün olan meblâğ sarf edildi. Ve emrazı içtimaiye ile mücadelemizin daha müsmir ve daha şâmil bir şekilde ifası esbabı da ihzar edilmiştir" diyerek sıtma ile mücadele söz konusu edilmiştir.^[12] Yine bundan sonraki dönemlerde, mecliste sıtma ile mücadele

için alınacak çeşitli tedbirlerin konuşulduğunu ve buna ait uygulamaların başlatıldığını görmekteyiz. 1924’de İstanbul Bakteriyolojihanesi’nde bir kurs tertip edilmiş ve eğitilmiş sağlıkçılarla Ankara, Afyon ve Adana mıntıklarında birer mücadele merkezi açılmış, ancak asıl önemli adım, 13 Mayıs 1926’da 21 maddeden oluşan sıtma ile mücadele kanununun kabul edilmesi olmuştur. Bu kanuna göre 3 önemli koldan mücadele planlanmıştır; kanlarında parazit bulunan hastaları tedavi etmek, sıtmayı yaymalarını önlemek için sıtmalı hastalarını sıtma mikrobu taşıyan anofellerden uzak tutmak, anofellerin üremelerine mani olmak ve bataklıkları kurutmak. Yasanın cezalandırmaları da içermesi nedeniyle bazı küçük tartışmalara yol açmasına rağmen, yasanın zorunluluğu ve bütünlüğü oy birliği ile kabul edilmiştir.^[13]

1928’de Adana’da bir Sıtma Enstitüsü kurulmuş ve bu enstitü kısa sürede malantolojinin en iyi öğretildiği bir merkez durumuna gelmiş, çıkarılan kanun ile burada asker ve sivil tüm doktorlar sıtma stajı yapmıştır. Dalak ve kan muayeneleri, bataklıkların kurtulması, jitlelerin ve çeltik sahalarının kontrol altına alınması ve ücretsiz kinin dağıtımı ile 1940 yılına kadar sürdürülen mücadelede sıtmalı oranı %50’lerden %11’e kadar düşürüldü. Bu düşüşte, 1936 yılında çıkarılan Çeltik Ekim Kanununun etkisini de hatırlamak gerekir. Bu kanuna göre oluşturulan çeltik komisyonları, çeltik ekim alanlarının kontrolü, sulama düzeni, çeltik işçilerinin korunması gibi konularda denetleme ve düzenlemeler yaptı.^[14]

1945’te 4707 sayılı olağanüstü “Sıtma Savaş Kanunu” ve Şubat 1946’da sıtma savaşını devamlı yürütmeyi öngören 4871 sayılı “Sıtma Savaş Kanunu” yürürlüğe girdi. Sıtma ile mücadelede laboratuvar, enstitü ve dispanser sayısının artması, aile üyelerinin kontrolleri planlanmış, Diklorofeniltriokloroetan (DDT) ve 1949’da mazot ve petrol kullanılmaya başlanılmış, böylece savaş yıllarında binde 321,3’e kadar çıkan sıtmalı oranının 1950’de binde 14,3’e inme başarısı gösterilmiştir (Dünyada 1934 yılında Klorokin, 1939’da ise DDT’nin insektisit olduğu keşfedilmiş, DDT’nin insektisit olarak kullanılmasını keşfetmek, Paul Miller’a Nobel ödülü kazandırmıştır).^[10] İlerleyen yıllarda DDT kullanımının çevreye ve vücutta birikerek insana toksik etkileri görülmüş ve ayrıca dirençli Plasmodium türlerine neden olduğu tespit edilerek

yasaklanmıştır. Bugün 57 sivrisinek türünün herhangi bir insektisitle yok olmadığı bilinmektedir.^[15]

Sıtma Savaş Kanunu’nda tanımlanan ve görevleri belirlenen sıtma savaş memurları, sıtma ile mücadelede önemli rol oynamışlardı. Her ne kadar kısıtlı eğitim ve tecrübeleri olsa da, bu memurlar sıtma vakalarının ilk teşhisi, sıtma ilaçlarının dağıtımı, entomolojik gözlem, insektisit miktarının takibi ve istatistiksel bilgi toplamada yerel düzeyde kilit görevli idiler. Doğrudan hükümet tabibine bağlı olan sıtma savaş memuru, yaklaşık 15 köyden sorumlu olup, ayda iki kez tüm köyleri dolaşırdı. Sıtma savaş memurunun ön tanısını koyduğu vakalar, hükümet tabibi tarafından teyit edilirdi.^[16]

1946 yılındaki çalışmaların karşılığı alınmış ve 1970 yılında sıtma insidansı yüz binde 3,55 olmuştur. Bu tarihten sonra ise toplumsal duyarlılığın azalması sonucunda ülkemizde 1977 (yüz binde 293) ve 1994 (yüz binde 139,38) yıllarında iki epidemiy yaşanmıştır. 1994 yılındaki epidemiden sonra çalışmalara hız verilmiş ve 1998 yılında insidansı yüz binde 57,92’ye gerilemiştir.^[17] Şu an ülkemizde görülen sıtma vakalarının %91’i Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde olup, en son 2014 yılında görülen toplam vaka sayısı 233’tür.^[18]

Frenge ile mücadele

Birçok büyük savaşın, felaketin ve yokluğun sonuçlarını yaşayan, yeni bir devlet kurmaya çalışan ülkemizin cinsel yolla bulaşan hastalıklar (CYBH) ile mücadelesinin, aile kurumunun etkilenmesi ve sağlık denetimlerinin de yokluğu nedeniyle, hem önemli hem de güç olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o sıralar en sık görülen CYBH olan sifiliz özellikle İstanbul başta olmak üzere artmakta ve bulaşın önlenmesi durdurulamamaktadır. 1919-1920 yıllarında 6510 kadın frenge ve bel soğukluğu nedeniyle Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne yatırılmıştı. O dönemde Bolşevik ihtilalinden kaçan binlerce Rus’un İtilaf devletleri tarafından İstanbul’a getirilmesi, özellikle İstanbul’da hastalığın artmasına sebep olmuştu.^[7]

Bu döneme ait ilk yasal çalışma, 18 Ekim 1915 tarihinde “Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti” (Zührevi Hastalıkların Yayılmasının Engellenmesi) hakkında bir nizamname çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamnameye göre, zührevi hastalıkların yayılmasını ve bulaşmasını engellemek amacıyla özel örgüt kurulacak, bu örgüt İstanbul’da

Polis Genel Müdürlüğü'ne taşrada mülki idareye bağlı olarak çalışacaktır. Zührevi hastalığı bulunan bir kişiyi muayeneden kaçırana, başka bir kişiyle ilişkide bulunmasına aracılık edenlere cezai hükümler uygulanacak, bu suçların işlendiği umuma ait binalar da geçici veya sürekli olarak kapatılacaktır. 23 -26 Haziran 1920 tarihinde, bu nizamnamede Polis Genel Müdürlüğü ile Sağlık Genel Müdürlüğü'nün önceki istekleri doğrultusunda değişiklik yapılarak inzibatla ilgili işler Polis Müdürlüğü'ne, sağlık ve idare ile ilgili işler de Sağlık Genel Müdürlüğü'ne bağlanmış, Polis Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tesisleri de Sağlık Müdürlüğü'ne devredilmiştir.^[13]

Yine 1919 yılında frengi ile ilgili yapılan bilimsel girişim olarak, başkanı Dr. Mehaem Hodra olan Emrazı Cildiye ve Efrenciye Derneği ve editörü Dr. Şükrü Mehmet Seban olan, Emrazı Cildiye ve Efrenciye Dergisi'ni saymak gerekir. Bu dergi 1934-47 yılları arasında Hulusi Behçet'in editörlüğünde "Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi" adını almıştı. Hulusi Behçet'in sifiliz üzerine önemli çalışmaları ve yayınlanmış bir kitabı mevcuttur.^[19] 1921 yılında 90 numaralı "Frenginin Men-i Sirâyet ve İntişârının Tahdidi Kanunu" ile frengililerin devlet tarafından parasız tedavisi mümkün olmuş, hastanın kimliği açıklanmadan ihbarı, hastanın kendini tedavi ettirmesinin icbarı, bilerek bulaştırması durumunda cezalandırılması, frengi hastasına zorluk çıkaran tabibin de cezalandırılması gibi maddeler düzenlenmiştir.^[13,20]

1925 yılında Frengi Komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyonun çalışmaları doğrultusunda, 1926 yılından itibaren, hastalığın sık görüldüğü şehirlerde özel mücadele planlanmıştır. 1933 yılına kadar Sivas, Bursa, Ordu, Balıkesir ve Zonguldak şehirlerinde çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. 1940'ta mevcut 170.177 frengili sayısı 1950'de 118.169'a düşmüştür. Üsküdar Mirahor Belediye Dispanseri'nde, Haseki Nisa Hastahanesi'nde, Cerrahpaşa Hastaanesi poliklinikleri'nde, Şişli Zührevi Hastalıklar Hastahanesi'nde ücretsiz muayene ve tedavi imkanları sağlanmış, Yıldız Askeri Hastahanesi ile Beşiktaş'taki Gaziosmanpaşa Mekteb-i Sultanisi de Zührevi Hastalıklar Hastahanesi'ne dönüştürülmüştür. Bütçedeki ödeneklerin artırılmasının yanı sıra tiyatro gelirlerinin beşte biri de bu çalışmalara ayrılmıştır.^[13]

1948 yılında 6 Frengi Savaş Kurulu Başkanlığı faaliyette bulunmaktadır; Tokat, Giresun, Sam-

sun, Karadeniz Ereğlisi, Uşak ve Çorum. 1949 yılına kadar 68 il ve ilçenin 6349 köyün taramaları yapılmıştır. 1951 yılında üçü İstanbul'da, biri Ankara, biri İzmir'de olmak üzere beş zührevi hastalıklar hastanesi ile 19 zührevi hastalıklar dispanser polikliniği hizmet vermiştir.

Penisilin tedavisi eklenmesi ile tedavi süreleri kısalmıştır. 1957 yılında kabul edilen yeni Frengi Tedavi Yönetmeliği ile kısa sürede ve etkili bir tedavi olanağı sağlanmış ve bu yönetmelik 1964 yılında tekrar gözden geçirilerek son şeklini almıştır. 1961 yılında yayımlanan genelgede memleketimizde yeni frengi vakalarının artmakta olduğu belirtilmiştir. Ahlak zabıtasınca fuhuş yapanların ve bu halleri mahalli fuhuşla mücadele komisyonlarınca da tespit edilmiş olanların her on günde bir zührevi muayeneden geçirilmeleri gereği bildirilmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre 1991 yılında 16 deri ve tenasül hastalıkları dispanseri mevcut iken 1998 de 12 dispanser hizmet vermektedir. 1991'de 3785 kişi kayıt edilmiştir. Ayrıca bir adet Lepra deri ve zührevi hastalıklar hastane-miz ve 2014 yılı ilk altı ay verilerine göre 209 yeni vakamız mevcuttur.^[19]

Trahomla mücadele

Önlenebilir körlük nedeni olan trahom, yine Cumhuriyet kurulduğu dönemde büyük sağlık sorunlarından idi. Trahoma bağlı körlüğün sık yaşandığı şehirlerden Adıyaman "körlük memleketi" olarak anılıyordu. İlk kez trahomla mücadele kararı 1924'te dönemin Sıhhat Vekili Refik Saydam'ın, çeşitli şehirlerdeki göz mütehassıslarından bilgi toplayarak, Ankara Numune Hastanesi göz doktoru Vefik Hüsnü Bulat'ı üç aylığına İç ve Güney Anadolu'ya incelemeler için göndermesi ile başlamıştır. Bolat, yaptığı çalışma sonuçlarını, 1927'de 2. Milli Tıp Kongresi'nde "Türkiye'de Trahom Coğrafyası" adı altında açıklamış, yine aynı kongrede Prof. Dr. Niyazi Gözcü de, "Trahom Tedavisi ve Trahomla Mücadele" adı altında bildiri sunmuştur. Bildirilerde bu sağlık sorununun bu kadar yayılmasının sebebinin ihmal ve duyarsızlık olduğu şehirlerde değnekle gezenlerin değneksiz gezenlerden fazla olduğu bildirilmiştir.^[21]

Tedavi ve kontrol programı için, 1925'te Adıyaman'dan başlamak üzere sırasıyla Malatya, Gaziantep, Adana, Urfa, ve Maraş'ta dispanser ve-

ya hastaneler kurulmuştur. Yine 1930 yılında Gaziantep'te Trahom Mücadele Reisliği Dr. Nuri Fehmi Ayberk başkanlığında kurularak, trahomla mücadelede vekalet ile taşranın iletişim ve işbirliği amaçlanmıştır. İlerleyen yıllarda şubeleriyle beraber iki milyon kadar vatandaşa hizmet verebilecek duruma gelen teşkilat, sabit ve seyyar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Sabit teşkilat adından anlaşılacağı üzere kendilerine başvuran hastaların tedavisi, bulunduğu şehirdeki evler ve toplu yaşam alanlarının okul, askeriye gibi taranması hizmetlerini verir ve sadece trahom değil tüm göz enfeksiyonlarının tedavisini başarıyla üstlenirdi. Açılan köy tedavi evlerinde, 15 günde bir gelen tabip tedavi verirdi. Seyyar teşkilat ise atlı sağlık memurundan oluşup, bunları da teftiş eden tabipler mevcuttu. Bu teşkilat bazı yerlerde seyyar hastane olarak da görev yapmaktaydı.^[22]

Trahomun çocuklarda sık rastlanması ve temas ile bulaşması nedeniyle, trahomlu çocukların ayrılması fikri doğmuştur. Çocukların trahom ıstırapıyla ilgili ilk bildiriye, meclis tutanaklarında Sıhhat vekili Rıza Nur'un 8 Eylül 1923 yılındaki konuşmasında rastlıyoruz: "Meselâ darüleytamları tesellüm ettiğimiz vakitte evvelce sekiz bin yetim varken bize üç bin yetim teslim edilmiştir. Bize teslim edilen bu üç bin çocuğun içerisinde - pek fecidir - sekiz yüz kadarı trahom hastalığı denilen vahim bir göz hastalığına mübtelâdır ki bu hastalık gözü tahrip eder. Memaliki harrede ve sairede tesadüf edilen körlerin yüzde doksan dokuzunu âmâ yapan bu hastalıktır."^[23]

Daha sonra Trahom Mücadele Cemiyeti başkanı olacak Dr. Nuri Ayberk, yurtdışından geldiğinde Beykoz köşkünde 1000 kadar trahomlu çocuğun tedavisi ile görevlendirilmişti. Şehir merkezinden uzak ve bakımsız haldeki köşkte çocukların sefalitini gören hekim, durumu Maarif Vekiline bildirerek Yıldız'daki harem dairelerinden birinin okul ve muayenehane olarak kullanılmasına vesile olmuştu. Hakimiyeti Milliye adı verilen okul, diğer şehirlerde de benzerlerinin kurulmasına vesile olmuştur. Böyle sistemli metod ile trahomlu çocuk sayısı azalmış, hasta çocuk sayısı ve buna bağlı olarak trahom okullarının sayısı belirgin olarak azalmıştır.^[22]

Bu çalışmalar sonucunda 1940' ta 13 hastane (180 yatak), 25 dispanser ve 36 tedavi evinde 120.700 kişi muayene edilmiş ve 60.594 yeni trahomlu tespit edilmiştir. 1950 yılında ise 16 hastane (225 yatak), 40 dispanser ve 115 tedavi evinde 191.650 kişi muayene edilmiş ve 63.122 yeni tra-

homlu tespit edilmiştir.^[13] Bu tarihe kadar genel bir trahom taraması yapılmamakla birlikte Dünya Sağlık Teşkilatı'nın UNICEF ile 1958 yılında imzaladığı protokole 1,5 milyon trahomlu olduğu tahmin edilmiştir. 1951'den 1964 yılı sonuna kadar düzenlenen istatistiklerin incelenmesi sonucunda bu tahminin doğru olduğu kanısına varılmıştır. 1954 yılından sonra, trahom hızla düşmeğe başlamıştır. 1960'larda önemini kaybetmekle beraber, 22 ilde trahom mücadelesi devam etmekte idi. 1925'te tespit edilen trahomlu sayısı %69,9 iken, bu oran 1972'de %2'ye kadar düşmüştür. En son kayıt olarak 1988'de sadece 98 vaka tespit edilmiştir.^[22]

Çiçek hastalığı ile mücadele ve aşılama

20. yüzyılda yalnız çiçeğe bağlı ölüm sayısı 300 ila 500 milyon arası olup, bu sayı, diğer salgınlar ve savaşlardan ölümlerin iki katıdır. Tedavisi olmayan hastalığın korunma yolu aşılama olması nedeniyle, mücadele de aşılama ile yapılır. 1892'de yerel aşı üretim merkezi kurulmuş olup, 1920-21 yıllarında Sivas'taki aşı kurumunda çiçek aşısı üretimi yapılmaktaydı. 1921'de 3.269.000 kişilik aşı üretilmişti. 1928'de çıkarılan Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında yapılan çalışmaların da etkisiyle, 1929'da İran'dan gelen çiçek salgını başarıyla atlatılmıştır.

Türkiye'de aşılama hizmetlerinin rutin olarak verilmesine 1930'da başlanmış, önce çiçek, daha sonra sırasıyla difteri, boğmaca, tetanoz, BCG, polio ve kızamık aşuları uygulamaya girmiştir. 1938'de İran, 1942-1944'te Suriye ve Irak 'tan geçen geniş bir çiçek salgını olmuştur. Aşı ve koruyucu tedbirlerle 1944' te salgın tamamıyla durdurulmuştur. 1950-60 yılları arasında toplam 14.431.000 çiçek aşılması yapılmış olup, 1957'den sonra çiçek vakası görülmemiştir.^[13] Aşılama programı tüm dünyada 1977 yılında bitirilmiş olup en son aşılama 1980'de yapılmıştır.^[24]

Kuduz ile mücadele

Kuduz hastalığı, savaş yıllarında sokak köpeklerinin de denetimsiz kalması ve aşırı çoğalması nedeniyle önemli sorunlardandı. Cumhuriyet döneminde kuduz ile mücadele çalışmasının başlangıcı, daha önce İstanbul Kuduz Tedavi merkezinde çalışmış olan Adana vekili Dr. Eşref Bey'in İstanbul'a giderek konunun uzmanı Dr. Hayım Naum Bey ile görüşmesidir. İstanbul'dan kuduz virüsü taşıyan bir

tavşan ile dönen Eşref Bey, Ankara'da bir kuduz tedavi merkezi açılmasını sağlamıştır.^[25] Daha önce İstanbul'daki Daulkelp Ameliyathanesi, 1922 yılında İstanbul Kuduz Müessesesi ismini alarak faaliyetine devam etti. 1925'de Erzurum ve Sivas, 1926'da Diyarbakır, 1927'de Konya, 1930'da İzmir'de birer kuduz hastanesi açılmıştır. 1937 yılında ise Hıfzıssıhha Merkezinde kuduz serumu üretilmeye başlanmıştır.

Kuduzla mücadele kapsamında, kuduz aşısı istasyonlarının artırılmasıyla kuduz hastanelerinin sayısı 1945'te üçe düşürülmüştür. Tespit edilen ölümlü vaka 1940'ta 13, 1945'te beş ve 1950'de 24 olarak tespit edilmiştir. 1957'de yapılan sayımda ise, on yıllık ölüm sayısı 120 bulunmuştur.^[13] Yıllar

içinde başarılı yöntemler sonrası kuduz hasta sayısı azalmış olup, 2003-2007 yılları arasında beş vaka görülmüştür. Ankara'da kuduz aşısı merkezi, İzmir'de ise kuduz tedavi merkezi bulunmaktadır.

Sonuç olarak, ülkenin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bulaşıcı hastalıklarla mücadele çalışmalarının daha sonraki yıllara ilham kaynağı olduğunu söylemek mümkün olabilir. Zor şartlar altında, sağlığın birçok alanında olduğu gibi özellikle halk sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıkların eradikasyonunda ve korunmada büyük gayret gösterilmiştir. Günümüzde bulaşıcı hastalıkla mücadelede gelinen noktada Cumhuriyetin bu ilk döneminde çizilen yol haritasının büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Gül M. Atatürk dönemi sağlık politikası. G.Ü. *Diş Hek Fak Der* 1988; 5(1): 249-58.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem II, Toplantı 1, XIX (1925), s.9.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem II, Toplantı 73, XV (1925), 299-301.
- Aksu M. Türkiye'deki tüberküloz mücadelesinde ikinci Milli Tıp Kongresi'nin yeri. IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kayseri, 24-27 Mayıs 2006; 509-10.
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tanıtma ve İstatistik Birimi. Dr. Refik Saydam (1881-1942) Ölümünün 40.Yılı Anısına. Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1982; 495: 16-27.
- Beştaş İ. Sözlü tarihin tanıklığında Cumhuriyet döneminde Buldan'da verem gerçeği ve veremle mücadele. Buldan Sempozyumu, Denizli, 23-24 Kasım 2006.
- Yıldırım N. İstanbul'un Sağlık Tarihi. Birinci baskı. İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, 2010; 96.
- Seber E. Tüberkülozun dünü. ANKEM Derg 2010; 24(Ek 2): 52-60.
- Koçoğlu F. Verem savaşı dernekleri ve çalışmaları. http://www.verem.org.tr/verem_savas_tarihce.php adresinden 28.01.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Tuzluoğlu F. Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloj Derg* 2008; 32(4): 351-9.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Devre: 1, İctima senesi:1, 13. İctima. 1336 s.241.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Devre: 1, İctima senesi:3, 1. İctima.1336 s.3.
- Ak B. Türkiye Cumhuriyeti'nde sağlık hizmetleri. Türkler Ansiklopedisi'nde. Ed. Güzel HC, Çiçek K, Koca S. 17.Cilt. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002; 419-35.
- Çeltik ekimi kanunu. (1936). TC Resmi Gazete 3337, 23.6.1936.
- Nikiforuk A. Mahşerin dördüncü atlısı. Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi. 5.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 2007; 28.
- Kratz FW, Bridges CB. Malaria control in Turkey. *Public Health Reports* (1896-1970) 1956; 71(4): 409-16.
- Yıldırım RC, Yıldırım U. Dünyayı ve Türkiye'yi tehdit eden bir hastalık: Sıtma. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* 2000; 9(8): 17-9.
- Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. 2014 Faaliyet Raporu. http://www.thsk.gov.tr/dosya/birimler/strateji_db/dokumanlar/faaliyet_raporu/2014_faaliyet_raporu.pdf adresinden 23.03.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Murat A. Osmanlı Döneminden günümüze Türkiye'de dermatolojinin gelişimi. <http://www.itf.istanbul.edu.tr/dermatoloji/dermtarih.htm> tarihinde 25.01.2016'da erişilmiştir.
- Hot İ. Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele. *T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi* 2004; 12(1): 36-43.
- Özer S. Türkiye'de trahomla mücadele (1925-1945). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 2014; 2(54): 121-52.
- Hot İ. Ülkemizde trahom ile mücadele. *T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi* 2003; 11: 22-9.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Devre 2, C.1, İctima:15 (8.9.1923), s. 453.
- 10 bin doz çiçek aşısı Türkiye'de. <http://www.ttb.org.tr/TD/TD102/10.php> adresinden 23.01.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Tinal M. Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci döneminde doktor milletvekilleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2009; 2(6): 618-20.

Geliş tarihi: 15.11.2015

Kabul tarihi: 29.05.2016

Çevrimiçi yayın tarihi: 22.06.2016

Çıkar çakışması:

Çıkar çakışması bildirilmemiştir.

İletişim adresi:

Uzm. Dr. Hilal Özkaya

e-posta: ozkaya2012@gmail.com